

Головкін Б. М. – доктор юридичних наук, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СЦЕНАРІЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

На нашу думку, існує два типові сценарії віктимізації. Перший пов'язаний з неналежним сприйняттям загальновідомих для місцевих жителів кримінальних загроз і неготовністю реагувати на них належним чином. Люди, життя яких організоване за часовим графіком, у конкретній місцевості та має прогнозований і циклічний характер, перебувають у зоні психологічного комфорту, суб'єктивного відчуття безпеки. Одноманітність і звичність усього, що відбувається довкола, формують однотипний образ мислення, викликають знайомі почуття та стереотипну модель поведінки, створюючи незмінний стан буття, суб'єктивну реальність, в якій свідомість, підсвідомість та інші форми вищої нервової діяльності працюють за шаблоном. Проте вдавана стабільність порушує адекватність просторово-часового сприйняття навколишньої дійсності та негативно впливає на мислення й поведінку. В потоці буденності людський мозок перестає належним чином сприймати і критично оцінювати інформацію про зовнішнє середовище, а органи чуття не передають сигнали про явну та приховану небезпеку. Іншими словами, звичність місцевості, черговість і передбачуваність розвитку подій, ситуацій та заздалегідь відоме коло спілкування поступово знижують здатність свідомості до розпізнавання кримінальних загроз і адекватного реагування на них. У нейронних структурах головного мозку утворюються стійкі зв'язки між подіями, ситуаціями і звичним способом реагування на них. Циклічність й одноманітність життя ослаблює контроль над оточуючим середовищем і власною поведінкою. Якщо тривалий час небажана подія не трапляється, то формується хибне уявлення про маловірогідність її як зараз, так і в майбутньому. Однак об'єктивна реальність та її суб'єктивне сприйняття – це різні речі. Життєве середовище постійно зазнає змін, наповнюється новими викликами і загрозами, непередбачуваними ситуаціями і випадковими подіями. Динамічні зміни в оточуючій дійсності

значно швидше знаходять емоційний відгук, аніж усвідомлюються суб'єктом. Раціональне мислення вибірково вихоплює окремі фрагменти реальності, залишаючи поза увагою різні дрібниці. До них зазвичай належать ледь помітні зміни в оточуючій обстановці, порушення часового графіку, перебування в нових місцях, хамовита манера спілкування з незнайомими людьми, шкідливі звички, неухважне ставлення до власного майна, легковажність і наївність у відносинах, забудькуватість, зневажання деталями тощо. Більшість людей не дотримується елементарних правил безпеки під час виконання буденних справ і сприймає їх, як щось другорядне і обтяжливе. Люди часто вважають ці правила дрібницями, які не варті зайвої уваги. Дотримання правил елементарної безпеки створює зайвий клопіт, відволікає, вимагає концентрації уваги, докладання додаткових зусиль, витрат часу. Натомість мотивація пересічних громадян працює за відомим законом «збереження енергії», коли необхідні цілі досягають найлегшими шляхами і спрощеними засобами, що дають швидкий результат. Інертність мислення порушує відчуття реальності та «запускає» до кінця не вивчений механізм «економії» мотивації та прийняття рішень. Це призводить до втрати самоконтролю, контролю за оточуючою дійсністю і поведінкою інших людей.

Показово, що кримінальну загрозу, яка загрожує всім, не сприймають серйозно. Особливо це відчутно, коли ми перебуваємо в публічних місцях серед людей. У групі усі поведуться інакше, відчувають відносну безпеку, адже здається, що треба остерігатись безлюдних місць, а також зустрічі з незнайомцями у темний час доби. Під впливом стереотипів формується ілюзія обману щодо джерел кримінальних загроз. Незнання останніх призводить до хибних уявлень і помилкових рішень. Саме когнітивна ілюзія середовищної та територіальної безпеки формує мотивацію до віктимної поведінки за певних обставин і ситуацій. Віктимна поведінка викликає злочинну мотивацію та рішення про вчинення злочину проти конкретної особи і, зрештою, призводить до взаємодії злочинця і жертви.

Отже, головною відмінністю першого сценарію віктимізації є обізнаність про ймовірні кримінальні загрози на місцевому рівні, однак неналежне їх сприйняття та неготовність адекватно реагувати на них.

Другий сценарій віктимізації пов'язаний із тимчасовою дезорієнтацією в просторі та часі в разі потрапляння в нові місця, незнайомі ситуації, а також під час випадкових зустрічей з небезпечними людьми. Зазначимо, що мислення та поведінка людей зазнає змін під впливом нового місця і часу перебування, незнайомої оточуючої обстановки, а також в разі неочікуваного розвитку подій та дій осіб, з якими доводиться взаємодіяти. Через різні причини, люди час від часу змушені перебувати на незнайомій території, вступати у випадкові відносини, потрапляти в неординарні ситуації. Під час перебування на незнайомій (чужій) території, у невідомих місцях, людина зосереджує увагу на виконанні конкретного завдання, що супроводжується емоційним захопленням. На чужій території люди зосереджуються на конкретній справі, заради якої вони туди прибули. Водночас для людей в таких умовах характерним є бажання якнайшвидше повернутися на знайому місцевість, у звичне середовище. Погане орієнтування в нових умовах виявляється в розгубленості, невпевненості дій, ослабленні контролю за навколишньою дійсністю та поведінкою оточуючих. За невпевненою ходою, поганою орієнтацією на місцевості злочинці досить точно вираховують потенційних жертв серед натовпу і водночас оцінюють їх фізичні можливості для чинення опору. Значно посилює ризики віктимізації випадкове заходження людей на підконтрольну криміналітету територію або залишення транспорту чи майна у віктимогенних місцях. Місцеві жителі зазвичай обходять такі місця стороною, а приїжджі через незнання особливостей місцевого ландшафту і криміногенної обстановки потрапляють у «пастку», де на них вже очікують злочинці.

Таким чином, віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також з безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей.

Отже, жертвами злочинів зазвичай стають дві категорії людей. З одного боку, це погано адаптовані до сучасних умов життя особи, які здебільшого керуються інтуїтивним мисленням у розпізнаванні кримінальних загроз і виборі стратегії поведінки під час соціальної взаємодії з іншими учасниками суспільних відносин. Вони виявляють підвищену

уразливість перед злочинними посяганнями і психологічну готовність прийняти роль жертви.

Друга категорія людей керується раціональним мисленням, що переважно дає змогу правильно орієнтуватися у джерелах та видах кримінальних загроз і уникати небезпечних ситуацій. Їхня уразливість перед злочинними посяганнями має тимчасовий характер і пов'язана з часом та місцем перебування.

Бараш Є. Ю. – доктор юридичних наук, доцент, начальник Інституту кримінально-виконавчої служби

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

Позбавлення волі – це найсуворіший вид кримінального покарання, яке відповідно до закону застосовується до неповнолітніх. Стосовно названої категорії злочинців позбавлення волі зазвичай застосовують за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів (95 %). Виховні колонії (ВК) є місцем відбування зазначеного виду покарання.

Очевидно, у виховних колоніях, як і в інших виправних установах, кількість вчинюваних неповнолітніми засудженими злочинів залишається відносно стабільною. Кількість злочинів у виховних колоніях не знижується, відзначаються факти протидії встановленому порядку відбуття покарання, з'являються спроби створення організованих структур злочинців у виховних колоніях.

Виховні колонії – це установи, в яких сконцентровані соціально дезадаптовані та небезпечні підлітки. Згідно з судовою статистикою, за останні п'ять років до реального позбавлення волі щорічно засуджують приблизно 23 % неповнолітніх засуджених. Це означає, що суди не прагнуть застосовувати до підлітків максимально сувору міру покарання. Відповідно до принципів ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи, прийняті в 1990 р.), «поміщення молодих осіб до виховно-виправних установ потрібно здійснювати як крайній захід і на мінімально необхідний термін, причому первинне значення мають інтереси підлітка».